

BALKANLARDA İSLÂM'IN GÖRÜNÜMLERİNDEN ALEVİLİK/HALVETİLİK

Halide ASLAN¹

ÖZET

Balkanlar coğrafyasının çeşitliliği, dini inanç yapısında da görülmüş ve görülmeye devam etmektedir. Osmanlı devleti bu coğrafyayı erken dönemde farketmiş ve bu bölge üzerinde çalışmalarına da erken başlamıştır. Avrupa kapıları anlamına gelen bu bölge kozmopolit bir yapıya sahip olmuştur. Bu durum dini yapılanmada da izlenmektedir. Farklı din mensupları birarada olduğu gibi Müslümanlarda da görülen tasavvufi ekollerin etkisi ile farklı düşünsel çizgiler de dikkat çekmektedir.

Aleviliğin bir yönü olan Bektaşilik ile ilişkisi hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Burada da Tasavvufi ekollerden Halvetiye düşünsel yapısının Alevi Bektaşi geleneğindeki yeri ve etkileşimine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Zaman zaman belgeler de kullanılmış olmakla beraber son dönem yapılan çalışmalar ışığında değerlendirmeler yapılmıştır.

Balkanlarda Halvetiler Alevi/Bektaşi mi idi? Aralarında bir etkileşim olmuş mudur? Yaygınlık ve müntesip açısından durum nedir? Çalışmadaki başlıca sorularımız oldu. Bazılarına cevap bulabildik ancak tamamına değil sebeple bu çalışma bu konuda yapılacak çalışmalara yol açacaktır kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Osmanlı tasavvuf, Bektaşi/Alevi, Halvetilik

VIEWS OF ISLAM IN THE BALKANS -ALEVISM /HALVATISM-

ABSTRACT

The diversity of the geography of the Balkans, continues to be seen and was seen in the structure of religious belief. This area of this area in the early period of the Ottoman state realized and started to work on too early. Which means this area has been the door to a cosmopolitan Europe. This religious structure is also observed. It is a combination of different religions with different ideological lines in common with Muslims as the influence of the Sufi school is noted for.

Many studies have been made about his relationship with one aspect of the bektashi alevism. Here, too, the mystical tradition within the intellectual structure of schools and the alevi bektashi halveti to we tried to draw attention to the interaction. Although studies have been used from time to time the documents are also reviewed in the light of assessments last term.

Are Halvetis Alevi/Bektashi in the Balkans? Is there an interaction between them? What is the situation as prevalence and muntisip? Those had been our main questions of the study. We found some to answer, but not all of them the reason for the work to be done in this regard, we believe that this study will lead to.

¹ Yrd. Doç. Dr. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, haslan@ankara.edu.tr

Key Words: The Balkans, the Ottoman Sufi, Bektashi/Şame, Halvetilik

GİRİŞ

Balkanlar tarih boyunca farklı din, dil, ırklara ev sahipliği yapmış ancak bunun yanı sıra Avrupa kıtasında yer almaları dolayısı ile farklı düzlemlerde değerlendirilmiştir. Osmanlı da Balkanlara çok erken dönemde yatırım yapmış bu bölgenin Türkleşmesi ve İslâmlaşması noktasında çalışmalar yürütmüştür. Bu düzlemde Osmanlı bölgeye geçici değil kalıcı varlık bırakmıştır. Türkler ve Tükler vasıtası ile İslâmlaşmalarda ana etkenler arasında ticaret, tasavvuf, göç ve geçim gelebilmiştir. Tabii ki bu etmenler dini değişim sürecini etkilemiş olmalıdır, sebepleri değil.

Balkan coğrafyası dediğimizde, coğrafya, tarih, etnik-kültürel ve dini yarı çeşitlilikleri dikkat çekmiştir. Osmanlı döneminde bunun farkına varıldığı için bu minval üzerine bir yatırım söz konusu olmuştur.

Genel olarak Anadolu'da da geçerli olmakla birlikte Balkanlarda tasavvufun etkisi yadsınamaz. Bugün hemen her Balkan ülkesinde, üzerinden asırlar geçmiş olsa bile, bu tasavvufi öğelerin etkileri görülmektedir.

Bugün etkin tasavvufi duruş olarak en yaygın Bektaşiliktir. Bunun çeşitli sebepleri olmakla beraber, Bektaşilik ekolünün İslâm ve ritüellerindeki algısı diğerlerinden farklı görülmüş, bu coğrafya insanı bu kültü kendine yakın hissetmiştir.

Bektaşiliğin bir yönü ile Alevi düşünseli ile etkileşimde hatta ikisinin aynı düzlemde olduğu bir gerçektir. Bizim tespitimiz ise diğer tasavvufi oluşumların da bu durumdan etkilenmiş olmalarıdır. Halvetiliği seçmemizin sebepleri arasında Türklerin çok tercih ettiği tasavvufi ekollerden birisi olması ve Balkanlarda yayılma alanı bulmasıdır.

Bektaşiliğin siyasi olarak geçirmiş olduğu süreçler, Osmanlı'nın tasavvufi ekollere bakış açısını da etkilemiş olmalıdır. Bu sebeple Bektaşiliğe en çok benzetilen tasavvufi ekollerden birisi olarak Halvetilik seçilmiştir. Bunun bir diğer sebebi de Halvetiliğin devlet kademelerinde de en çok tercih edilen tasavvufi ekol olmasıdır.

- Balkanlarda neden Alevilik ve Halvetilik?
- Halvetiliğin Alevilikle veya Şiilikle ne ilgisi vardır? Bağlantısı nedir? Hangi noktalardadır?

- Belgelere bu durumlar nasıl yansımıştır? Cevaplamayı umduğumuz sorular olmuştur bu çalışmada.

HALVETİLİK VE ALEVİ/BEKTAŞİLİK

Tasavvuf ilminde yüzlerce tasavvufi ekol kayıtlı olmakla beraber en yaygın olup en bilinenleri arasında yer alanları çalışmamıza da konu olmuştur. Coğrafya olarak Balkanlar, tasavvufi düşünce olarak Bektaşî/Alevî ve Halvetilik ilişkisi sorgulanmaya çalışılacaktır.

“Bir kimse ile yalnız kalmak” (Asım Efendi, 1304-1305: III/805) anlamına gelen halvet kelimesi, dilimizde “ıssız yerde yalnız kalma” anlamında kullanılmaktadır. (TDK Sözlük, 1988: I/603) Geniş anlamda halvet, “büsbütün yalnız durmak, تنها yer, tenhada kalma, halvete girme, ibadet, zikir ve riyazet ile meşgul olmak üzere تنها bir hücreye kapanma, hamamın özel bölmesi’, (Şemseddin Sami, 1317: 587; Pakalın, I/712; Develioğlu, 1988: 382; Landolt, 1978. IV/990) manalarına gelir. Tasavvuf literatüründe halvet “çile” olarak da ifade edilir. Bu takdirde dervişler arasında “erbain çıkarmak” şeklinde belirtilen ifadeden kırk gün halvete çekilmek kastedilir. (Serin, 1984: 67)

Halvetin tarihi konusunda, birçok mutasavvıfın kabul ettiği olay, Hz. Peygamber’in, bi’setten önce Hıra mağarasındaki ibadeti ve yaşantısıdır. (İbn-i Hişam, trhs:25). Mutasavvıflar tarafından bi’setten önce, Hz. Peygamberin Hıra mağarasında yaptığı bu uzlet ve ibadet hali, tasavvuftaki halvet’in tarihi kaynağı olarak nitelendirmişler ancak İbn Teymiye itiraz etmiştir. (İbn Teymiye, 1381: X/393; Dernika-Sühham, 1992: 99-101) Diğer taraftan, İslâm tasavvufundaki çile ve halvet anlayışının Hristiyanlıktan tamamen farklı olduğunu görüyoruz. Hristiyanlıktaki halvet uygulaması halvetten çok, bir ruhbanıyettir. (Ömerü ‘1-Fuadi, trhsz: Yazma No: 1734/5, v. 98a)

İbrahim Zahid Geylani (700/1300)’nin halifelerinden Sa’düddin Ferğani ile Halvetilik silsilesi kurulduğu kaydedilmektedir. (Vicdani, 1995: 166.) Halvetiyye tarikatının piri ve kurucusu es-Şeyh Ebu Abdullah Siracüddin b. es-Şeyh Ekmeluddin, bu zatın bilinen künyesi es-Şeyh Kerimüddin Muhammed el-Harizmi olup, “Ahi Muhammed b. Nur el-Halveti” diye meşhurdur. Tarikat piri Siracüddin Ömer el-Halveti Halvetiyye tarikatının kurucusu ve piri olmuştur. (Vicdâni, 1995: 175.)

Halvetiyye Tarikatının özelliklerini, bu tarikata mensup ve hilafet sahibi olan Haririzade, *Tibyan* adlı eserinde şu şekilde açıklamaktadır. (Özaydın, 2012) “Halvetiyye’nin esasları kelime-i tevhid, gizli ve açık “esma-ı seb’a” üzere zikre devam, rüya tabir ve te’vili,

olayların kalp ve nefis üzerindeki tesirlerini dikkate alarak gönlü masivadan temizleme üzerine kurulmuştur.” (Harîrizâde, 1281: I- 244)

Halvetiyye’de nefsin kötülükten ve günahlardan arındırılması esastır. Bunun yolu da dille, kalple, ruhla ve sırla yapılan zikirdir. Genellikle tasavvufta önem verilen az yeme. az konuşma. az uyuma. inziva. zikir. fikir. şeyhe gönülden bağlı olma ilkelerine Halvetilik’te hassasiyetle uyulur. Müşahede mertebesine ulaşmak için mücahede şarttır. (Uludağ, 1997: XV/393-395)

Seyyid Yahya Şirvanî’nin yetiştirdiği halifelerden bazıları, Anadolu’ya gelmişler ve Halvetiyyeyi Osmanlı toplumunda yaymışlardır. Bunlar: Pîr Muhammed Erzincanî (ö.879/1474), Dede Ömer Ruşenî (ö.892/1487), Molla Ali Halveti (Ö.?) ve Habib’ Karamanî (ö.902/1497)’dir. (Atayi, 1332: 62; Mehmed Tahir, 1338: I/174; Hocazâde, 1325: 39; Taşkoprülüzade, 2007: 160-61)

Türk insanını ve toplumunu en fazla etkilemiş bir tarikat olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Halvetilik sadece Anadolu’da değil, diğer birçok İslam ülkesinde de yaygın tarikatlar arasına girmiştir. İbrahim Gülşen; tarafından Kahire’de kurulan zaviye ile birlikte Mısır’da en yaygın tarikatlar arasındadır. (Trimingham, 76) Oradan da, aynı kanalla Sudan (Ahmed Al-Shahi, 1983:58) Magrib ülkelerinden Cezayir, Tunus’da ve Hicaz bölgesinde yayılmıştır. (Trimingham, 77) Bu kanaldan Afrika’nın iç kesimlerinde yayılan Halvetiye kolları, İslâm’ın yayılmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. (Martin, 276) Yine bu tarikat Bulgaristan, (De Jong. 1986: 305) Yunanistan, (Trimingham, 76) Arnavutluk, (Popovic, 1993: 64) Eski-Yugoslavya (İbrahimi, 1994: XXIV/298-299) (bugünkü Bosna-Hersek Cumhuriyeti’nde) ve Uzak-Doğu ülkelerinden Endonezya’da oldukça yaygın olduğu görülmektedir. (Bruinessen, 1996: 40/76)

Anadolu ve diğer bölgelerdeki Alevi toplulukları ile ilgili olarak tarih boyunca birbirinden farklı, ancak birbiriyle ilişkili anlamlar ifade eden, Kızılbaşlık, Rafizîlik ve Bektaşilik kavramları kullanılmıştır. Bu kavramların bir kısmı Alevi topluluklarının kendileri tarafından, bir kısmı ise muhalifleri tarafından kullanılmıştır. Ali’ye mensup, Ali’ye ait veya ona taraftar anlamlarına gelen “Alevilik”, İslâm tarihi literatüründe genel anlamda Hz. Ali sevgisini ve ona bağlılığı ifade etmek için kullanılmıştır. İlk defa, Hz. Peygamber’in vefatından sonra ortaya çıkan ve Hz. Osman’ın öldürülmesinden sonra şiddetlenen hilafet tartışmalarında Hz. Ali tarafını tutanlara “el-Aleviyye” veya “Sîatu Ali”, bunların karşısındaki gruplara da “el- Osmaniyye” denilmiştir. (Kadı Abdulcebbar, 1966: II/377-380) Kısaca ifade

etmek gerekirse; “Alevi” kavramı; İslâm tarihinin ilk dönemlerinde Hz. Muhammed’in Ehlîbeyt’ine, özellikle de Hz. Ali ve soyuna derin saygı, sevgi ve yandaşlık gösteren dini ve siyasi grupların ve onun dini/tasavvufî yolunu takip edenlerin genel adı olarak kullanılmıştır denilebilir. (Üzüm, 2002: XXV/546) Tarihî süreç içinde birbirinden farklı birçok zümre için kullanılan Alevi kavramı, son dönemlerde; inanışları ve ritüelleri birbirlerinden oldukça farklı olan ve ehl-i sünnet dışı bir kısım heterodoks toplulukları tanımlayan bir üst kavram ve kimlik olarak kullanılmaya başlanmıştır. (Bruinesen, 2000: 117) Alevi isminin bu gruplar için kullanılması oldukça yenidir. Osmanlı arşiv belgeleri ile vekayinamelerinde “Kızılbaş” ya da “Rafizî” olarak adlandırılan Anadolu’daki bir takım etnik ve sosyal/dini zümreler ile Lübnan, Suriye ve Hatay yöresinde yaşayan Nusayriler için “Alevi” ismi XX. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

Anadolu Alevileri için kullanılan “Kızılbaşlık” a gelince, Safevi Devleti’nin kurucusu Şah İsmail’in babası Şeyh Haydar ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Azerbaycan ve Doğu Anadolu’daki Türkmen boylarının oluşturduğu taraftar kitlesine, diğerlerinden ayırmak için her biri bir imamı temsil eden on iki dilimli kırmızı börk/serpuş giydirmiş ve bu kitleler Şeyh Haydar’dan sonra Kızılbaş olarak adlandırılmışlardır. (Ekinci, 2002: s.206) Bununla birlikte Kızılbaş isminin kökeni konusunda çeşitli iddialar da ortaya atılmıştır. Erk, 1954: 36-38)

Osmanlı dönemindeki isyanlara karıştıkları için Kızılbaş kavramı “devlet muhalifi, dinsiz ve asi” gibi anlamları da ifade eder olmuştur. Hatta bir kısım Osmanlı arşiv belgelerinde bu toplulukları ifade etmek için “zındık, rafizi ve mülhid” gibi kötileyici ifadeler kullanılmıştır. (Refik, 1932: IX/2-13-41; Subaşı, 2005: 23) Dolayısıyla Kızılbaş kavramı zaman içerisinde anlam değiştirerek, horlayıcı bazı manalar taşır hale gelmiştir. (Şener, 2002: 55) XX. Kızılbaş yerine Alevi ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle Cumhuriyet Dönemi’nin ardından Aleviler kendilerini ifade için Kızılbaş kelimesini hemen hemen hiç kullanmamışlardır.

Anadolu topraklarında yaşayan Kızılbaş/Alevi toplulukları ifade etmek için kullanılan bir diğer kavram da “Bektâsilik”tir. Bektâsilik, XIII. Yüzyılda Kalenderilik içinde teşekkül etmeye başlayıp, XV. Yüzyılın sonlarında Hacı Bektaş’ın düşünceleri etrafında oluşan bir tasavvufî ekoldür. Bektâsilik ve Alevilik kavramlarının farkını ele almayı uygun buluyoruz.

Benzer tipolojisi, görüşleri olan ve birbirinin yerine kullanılagelen, Bektaşilerle Aleviler arasında farklılıkların da olduğunu ifade etmek gerekir. Anadolu’nun kırsal yörelerinde kalıp oralarda aşiret yaşamını sürdüren Aleviler, Doğu Anadolu halklarının

etkilerinde kalmışlardır. Bektaşiler ise Trakya ile Balkanlara yerleşip bölge insanıyla sosyal anlamda bir bütünleşme imkânı bulduğu gibi buraların İslâmlaşmasında önemli rol oynamışlardır. Dolayısıyla bir taraf Şamanizm, İran dinleri etkisini üzerinde taşıırken, diğer taraf bir ölçüde Avrupa ve Hıristiyan kültürüne yakın olmuştur. (Saygı, 2005: 305 Bektaşilerin Rumeli Hisarı Tekkesi şeyhinin oğlu, Alevi ve Bektaşilerin aralarındaki farkı Hasluck'a "Kızılbaşların Katolik, hakikî Bektaşilerin ise Protestan oldukları" tarzında açıklar. Buna göre Bektaşilerin bir nevi "Reformu" temsil ettikleri ve Anadolu'daki geri kalan dindaşlarının itikatlarındaki mezhebi ilâveleri batıl telakki ettikleri anlaşılmaktadır. (Turan, 1992: VI/58-59) Dolayısıyla Alevilerle Bektaşiler arasında bir öz farkı değil şekil farkı olduğunu söylemek mümkündür. Bugün Alevilik ile Bektaşilik, iç içe geçmiş ve birbirleriyle bütünleşmiş bir görüntü vermektedir. (Melikoff, 2012: 107,117; Noyan, 1985: 11)

Balkanlar'da ve özellikle Bulgaristan topraklarında Hacı Bektaş Veli kültürünün yayılışı hakkındaki bilgiler yazılı eserler, halk gelenekleri ve mimari eserlerden tespit edilmektedir. Yazılı eserler arasında Otman Baba Velayetnamesi, Demir Baba Velayetnamesi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Batılı gezginlere ait seyahatnameler ve Osmanlı belgeleri yer almaktadır. Bu düşüncenin bir diğer göstergesi Bulgaristan'da yaşayan Alevi Bektaşi topluluklarının gelenekleridir. Bahsettiğimiz kültürün izleri nefeslerde, gülbenklerde, dualarda ve ritüellerde kendini göstermektedir. (Kara, 2004: 276-279; Soyzer, 2005: 68)

"Mimari eserlerden kastımız, bu külte bağlı Bektaşi tekkeleridir. Balkanlar'da ve Bulgaristan'da Hacı Bektaş Veli kültürünün temelinde, insana karşı sevgi ve saygı, hoşgörü, marifet, kadına karşı hürmet gibi Hacı Bektaş Veli tarafından savunulan tasavvufi değerler yer almaktadır. Alevi-Bektaşi kültürü XIII. yüzyılda Anadolu'daki gelişimine paralel olarak Balkan coğrafyasında da organize olmuştur. Sarı Saltık, Hacı Bektaş Veli düşünce geleneğini Doğu Avrupa topraklarında örgütleyen erenlerdendir. Sarı Saltık'la Balkan topraklarında çıkışını yapan Hacı Bektaş Veli düşüncesi daha sonraki dönemde Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli), Otman Baba, Akyazılı Sultan, Demir Baba, Gül Baba gibi erenlerle temsil edilmiştir. Özellikle Moğol istilasından sonra Anadolu'ya başlayan derviş akınlarının büyük çoğunluğunu Kalenderi, Haydari dervişleri oluşturmaktadır. Kalenderiler, Haydariler, Hurufiler, Nimetullahiler, Nurbahşiler, Kızılbaşlar, Ali-Allahiler gibi inançlar, Anadolu'da Bektaşiliğin ve de Aleviliğin arka planını oluşturmaktadırlar. (Gramatikova, 2010: 61-69)

ALEVİ/BEKTAŞİ HALVETİ ETKİLEŞİMİ

Burada Alevilik ve Bektaşiliğin benzerliği ya da görünümünden birisi olduğu üzerinde durulmayacaktır. (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Türkdoğan, 2013; Üçer, 2010; Taşgın, 2012; Güzel, 2009: 27-44; İpek, 2014: 507-527; Mëlikof, 1998: 1-9) Halvetilik ile etkileşim noktalarına temas edilecektir.

Osmanlı dönemi dini hayatında tasavvuf ve tarikatların çok önemli bir yeri olmuş, etki alanları zaman zaman siyasî ve askerî sahalara bile taşabilmiştir. Özellikle bazı padişahlar olmak üzere tarikatlara mensup kimi Osmanlı yöneticilerinin bu etkide payları büyük olmuştur. Ahmed Yesevi'nin bu noktada yeri özeldir. Özellikle Orta Asya'dan Anadolu'ya doğru gerçekleşen dini ve düşünsel hareketlilik, bu hususun Bektaşilik, Alevîlik açısından da irdelenmesi gereğine dikkat çekmiştir. Ahmed Yesevî'nin izlerini, Osmanlı dini hayatında çok önemli yerleri olan Bektaşilik ve Alevîlik üzerindeki etkileri nedeniyle birlikte ele almak gereklidir. Halvetiyye'nin birçok kolu Muhyiddin İbnü'I-Arabi'nin vahdet-i vücud görüşünden etkilenmiş, bu etki Ahmediyye kolunun Mısıriyye şubesinin kurucusu Niyazi-i Mısri'de en ileri dereceye ulaşmıştır. Bu etkiyi yaygınlaştıran Niyazi-i Mısri Halvetiyye dışında diğer bazı tarikatları da etkilemiştir. (Temizkan, 2010: 54, /243, 257)

Diğer taraftan Yesevîliğin Osmanlı dönemindeki izleri, bahsettiğimiz sünnî karakterine rağmen, zamanla sünnî İslâm anlayışından uzaklaştırıldığı varsayılan Bektaşilik kanalıyla görülebilmektedir. Daha önceki başlıklarda işlendiği üzere Hoca Ahmet Yesevî ile Hacı Bektaş Velî arasında çok yakın bir ilişki söz konusudur. (Baş, 2011, 52:2/21-53)

Tasavvuf alanında çalışanlar, Bektaşiliğin kurucusu kabul edilen Hacı Bektaş Veli (ö.646/1248)'nin (Sunar, 1973: 36-37; Sezgin, 1991: 48-49) Horasan bölgesinden Anadolu'ya gelişi esnasında uğradığı yerlerde halvete girip, çile çıkardığı tespitinden bahsetmektedir. Halvetiliğin bir uzantısı olan Bayramiye Tarikatında da, bu tarikatın esasını teşkil eden halvetin önemini koruduğu ve Hacı Bayram Veli (ö.833/1430) tarafından bizzat uygulandığı görülmektedir. (Cebecioğlu, 1991:151)

Diğer taraftan “ehlibeyt” sevgisine bağlı bu tarikatın çıkış yeri olan Horasan bölgesi daha ilk asırlardan itibaren siyasi ve dini mezheplerin boy gösterdiği bölge olması açısından da ilgi çekicidir. “Ehlibeyt” anlayışına dayalı dini faaliyetler Abbasi hareketiyle birlikte daha ilk dönemlerde yayılmaya başlamıştır. (Kutlu, 1994: 164-169) Burada bizim açımızdan önemli olan nokta, Halvetiye Tarikatının daha ilk asırlardan itibaren “ehlibeyt” motifinin yerleştiği Horasan bölgesinde ortaya çıkmasıdır. Ayrıca Yesevilik ve onun iki alt türevi olarak Bektaşilik ve Nakşibendi'ye gibi silsilelerinde ehl-i beyte yer veren diğer tarikatlar için de

aynı şey söz konusudur. Demek oluyor ki, bu tarikat, ortaya çıktığı bölgenin sosyo-politik ve dini görünümünden etkilenmiştir. (Temizkan, 2010: 54, /243, 257)

Bektaşiliğin en önemli özelliklerinden biri, “senkretik” oluşudur. Bektaşilikte eski Çin kültüründen, Balkanlardaki çeşitli kültürlerden, Buda ve Mani diniyle Hristiyanlıktan, Şifilik ve Hurufilikten gelen unsurlar vardır. Fuad Köprülü’nün de dediği gibi, Alevi ve Bektaşi şairler tarafından yazılan son derece sade ve basit şiirler, fikirlerinin yayılmasına ve taraftar bulmasına her şeyden çok hizmet etmiştir. Alevi ve Bektaşi edebiyatında, -Hurufilik ve teslis gibi- başka kültürlerden veya başka dinlerden gelen unsurların yansıması bolca görülebildiği hâlde, Nusayrîliğin kayda değer bir aksi görülememektedir. (Temizkan, 2010: 54, /243, 257)

XIII. yüzyılda düzen bozukluğuna rağmen eski Türk ‘alp’ geleneğinin, Arap ve İran fütüvvet düşüncesi ile Ahilik; Mevlevilik, Rifailik, Kadirilik, Halvetilik ve Bektaşilik ile ilişki içinde olmuştur. Alevilik ve Bektaşilik, Ahiliğin XIII. yüzyıl zaviye geleneğinden pek çok unsuru almıştır. (Azar, 2006: 39/79-94) “Temel inanç ve ibadetlerin yanında kırklar cemiyle ilgili rivayetler, yol atası ve yol kardeşliği/musahiplik merasimi; her talibin iki yol arkadaşı, bir de yol atası tutmaya zorunlu olması; şedd (kuşak) bağlama, hırka, taç gibi unsurlarla ilgili kabuller; merasimlerde okunan dua ve gülbenkler, taliblerin bilmesi gereken sual ve cevaplar, Hz. Ali, on iki imam ve on dört masumla ilgili kabuller bunlardan bazılarıdır.” (Temizkan, 2010: 54, /243, 257; Sarıkaya, 2003: 93). Son tahlilde, Ahilerin XIV. yüzyıl sonlarında Bektaşi adını alıp, silsilelerini Hacı Bektaş Velî’ye dayandırdıkları tespit edilmiştir. (Ocak, 1996: 213; Alevilik ve Bektaşiliğin, Ahilikle etkileşimi için bkz. Sarıkaya, 2000: 38-39-134-142; Sarıkaya, 2003: 206; Altınok, 1998: 144-146; Erdoğan, 2000: 86-94; Çağatay, 1990; Fırlı,1994: 113).

“Alevi/Bektaşi ve Ahilik arasındaki etkileşim benzerliği Halvetilikte de söz konusudur. Tasavvuf Tarihçisi Trimmingham’ın da tesbit ettiği üzere; Sünni bir tarikat olarak başlayıp, zamanla Şii bir karakter kazanan ve Halvetiye Tarikatı ile benzer yönü çok olan Safeviyye Tarikatı, tarihi ve sosyo-politik açıdan dikkat çekici bir dini oluşumdur. (Trimingham, 1973: 99) Bu mesele, hem Halvetiye Tarikatının Osmanlı toplumunda üstlendiği misyonun belirlenmesi, hem de ilk dönemlerde Halvetiye silsilelerinde yer alan ehlibeyt imamlarının sonradan zikredilmemesinin sebebini anlamamız açısından önemlidir.” (Aşkar, XXXIX: 1/ 535-563)

Aynı silsileye ve esaslara sahip Halvetiyenin, genel anlamda Osmanlı Devleti ve toplumu arasında tutulmasının sebebini baktığımızda; Şah İsmail’le birlikte politik bir

hüviyete kavuşan Safevilik, Osmanlı Devleti için ciddi bir tehlike olmaya başlayınca, aynı motifleri taşıyan Halvetiye Tarikatı önem kazanmış ve onun yerine geçmiş oldu. (Küçükdağ, 1995: 94-95; Aşkar, XXXIX: 1/ 535-563)

“Osmanlı Devletinin merkezinde ve ülkenin başka bölgelerinde Halvetiyenin desteklenmesi gerekmiş, Safeviyye’ye alternatif olarak Halvetiye Tarikatı ön plana çıkartılmıştır. Halveti silsilesinde ilk dönemlerde var olan ehlibeyt imamlarının zamanla zikredilmemeye başlanması, Safevilerin bir tarikat olmaktan çıkıp, devlet halini almaları ile eşzamanlı olduğu tespit edilmiştir. (Vicdani, 1995: 1-118) İran Şii tesirine karşı Türk Halveti, Mevlevi, Nakşibendi ve Bayramiliğin tepki barındıran tavrı ve bu tarikatların katkıları dikkat çekicidir.” (Cebecioglu, 1994: 120) (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Aşkar, XXXIX: 1/ 535-563)

BALKANLARDA DURUM

“Balkan sıradağ, dağlık arazi anlamına gelen bir kelime olup, Avrupa kıtasının güneydoğusunun Türkçe adıdır. Bölge, coğrafi bakımdan hemen tamamen dağlardan oluşmaktadır. Balkan Yarımadası, batıda Adriyatik, güneyde Akdeniz, doğuda Karadeniz ve Ege ile çevrilidir. Coğrafyacılar yine yarımada sınır olarak bir başka suyu, bir akarsu olan Tuna’yı kabul ederler. (Castellan, 1993: 15-25.; Karpat, 1992: V/25-32) Balkan Yarımadası’nın bir başka adı da Osmanlı kayıtlarına göre Rumeli olmaktadır. İslâm dünyası, Osmanlı öncesinde Roma imparatorluğuna tâbî yerleri Bilâd-ı Rum veya Memleketü’l Rum (Babinger, 1964: IX/ 766) olarak isimlendiriyordu. Selçuklularla birlikte Rum ismi vaktiyle Bizans idaresinde bulunmuş olan Anadolu’yu gösteren coğrafi terim olarak kullanılırken bir süre sonra Osmanlılar, Bizans’tan fethettikleri Balkan yarımadası toprakları için Rum-ili adını kullanmaya başladılar. Rum adı eski anlamını korudu ve coğrafi ad olarak devam etti.”(İnalçık, 1964: IX/767-773)

Kabaca sınırları çizilecek olursa Osmanlı Devleti’nin Rumelisi, bugünün Balkan yarımadasına denk düşer. Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Sırbistan, Karadağ, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Makedonya, Trakya Bölgesi ile Türkiye ve Kosova Balkan devletleri sayılırlar. (Karpat, 1992: V/25-32)

“Alevi/Bektaşî düşüncesi ile ilgili olarak, Güneydoğu Avrupa’da başta Sarı Saltık olmak üzere birçok Türkmen dervişi, düşüncenin temsilciliğini yapmışlardır. Öğretinin Balkanlarda, XIII. yüzyıldaki önemli temsilcisi Sarı Saltık’tır. Sarı Saltık’ın devamında, XIV.

yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın başında yaşayan Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli), Otman Baba, Akyazılı Sultan, Demir Baba, Ali Koç Baba, Gül Baba gibi dervişler düşüncenin bölgedeki gelişimini sağlamışlardır. Tarihî süreçte bugünkü Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova ve Romanya’da Alevi ve Bektaşî düşün-inanç sistemleri kökleşmiştir. Birçok Alevi, Bektaşî dergahı Balkanlar merkezli kurulup gelişmiştir. Yüzlerce Bektaşî tekkesi açılıp bu tekkeler Balkanların sosyal, inançsal, kültürel hayatında etkinlik göstermiştir. Günümüzde de Balkanlarda Alevi topluluklar ve Bektaşî tekkeleri varlıklarını korumaktadırlar.” (Kökel, 43-117.)

Bugün Balkanlar’daki Alevi-Bektaşî varlığının özellikle bazı bölgeler için önce göçler, sürgünler gibi diğer bazı başka yollarla gerçekleştiğini bilinmektedir. (Barkan, 1951-1952: XIII/56-79; 1953-54: XV/209 237.)

Erken Osmanlı döneminde Hacı Bektaş Veli kültürünü Bulgaristan topraklarına ilk taşıyanlar Rum Abdal geleneğine bağlı dervişlerdir ve bu dervişlerin arasında Zamanla Hacı Bektaş kültürü üstünlük sağlamıştır. Bunun bir sebebi de onun Yeniçeri Ocağı’yla bağlanmasıdır.

“Bulgaristan’da Hacı Bektaş Veli kültürünün etkilerinin görüldüğü tekkelerden başlıcaları: Silistre iline bağlı Denizler köyündeki Deniz Ali Baba Tekkesi; Balçık kasabasına yakın Akyazılı Baba Tekkesi; Razgrad yöresinde Mumcular köyüne yakın Demir Baba Tekkesi; aynı yörede Hüseyin Baba Tekkesi; Varna yöresinde Yeni Pazar kasabasına yakın Musa Baba Tekkesi; Razgrad yöresinde bugünkü Gara Samuil’de /eski Işıklar köyünde/ Musa Baba Tekkesi; Trakya bölgesinde Yeni Zagra kasabası yakınında Kıdemli Baba Tekkesi ve diğer birçok tekke yer almaktadır. Otman Baba Velayetnamesi, Balkanlarda erken Bektaşî geleneğine bağlı iki Bektaşî tekkesinden bahseder. Bunun birisi Zağra yöresinde Stara/Zagora Mü’min Derviş Tekkesi’dir. İkinci tekke ise bu Bayezid Baba’nın tekkesi ve muhtemelen o da Yenice Vardar yöresinde bulunduğu tespit edilmiştir. (Gramatikova, 2010: 61-69)

Anadolu ve Balkanlarda bu şekilde tekkelerin birbirine karıştığının yanı sıra Hristiyan kültürünün de İslâm’a karıştığı noktasında çok sayıda örnek mevcuttur. Önceden Hristiyan aziz mezarı olduğu varsayılan veya tespit edilen çok sayıda yapının daha sonra Müslümanlar tarafından tekke veya türbe olarak ziyaretgah haline geldiğine dair örnekler mevcuttur. (Koneska, 2010: 241-2479)

Bosna Hersek'in Osmanlı idaresine geçmesinden sonra buralarda yayılan tarikatlardan biri de Halvetilik olmuştur. (Bosnadaki Alevilik için bkz. Cornel, 1995) XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren Saraybosna başta olmak üzere birçok şehirde Halveti dergahları kuruldu. Aynı şekilde Kosova ve Makedonya'da da en yaygın tarikatlardan biri Halvetilik'tir. Kosova'nın Prizren şehri Osmanlı dönemi ve sonrasında tasavvufi hayatın önemli merkezlerinden biridir. (Salih, 2010: II/315)

Kosova Türbelerinden bahseden Raif Vırmiça, onsekiz Halveti tekkesinden bahsetmekte ve bunların halen aktif olduklarını ifade etmektedir. Bu halveti tekkelerindeki ritüellerinden bahsedilirken, perşembeyi cumaya bağlayan gece yapılan zikirler dikkat çekmektedir. (Vırmiça, 2010: 37-62) Balkanlarda özellikle Bulgaristan Alevi/Bektaşî oluşumundan bahsedene çalışmalarda Bektaşî ritüellerinde de perşembeyi cumaya bağlayan gece yapılan cem ritüeli önemlidir. Bu anlamdaki benzerlik dikkat çekicidir. (Dönmez, 2012: 86)

Arnavutluk'ta Bektaşî tekkeleri varlığı ile ilgili çok farklı tarihler verilmiştir. (Hasluck, 1929: II/587-592; Birge, 1965:71) 1481-1500'ler en uygun olanı olarak tercih edilmiştir. (Kıel, 2000: 13/1-7) Arnavutlukta tekkelerden bazıları; Vlora'nın güneydoğusunda 7 km. uzaklıkta bulunan Sinan Paşa/ Kanina tekkesi Osmanlıların son döneminde faaliyet gösteren en eski tekke olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, Evliya Çelebi tarafından bir Bektaşî tekkesi olarak zikredilen tek tekkedir. (Afmataj, 2009)

Günümüzde, Makedonya'da Türkler arasında Bektaşîlik yanında Melamilik ve Halvetilik yaygındır. Melamilik ve Halvetilik daha çok Türkmenler arasında Bektaşîlik ise Yörükler arasında yaygındır. Ancak Türkmenlerden az da olsa Bektaşî olanlar bulunmaktadır. Son zamanlarda Yörükler arasında Halvetilik de yaygınlaşmaya başlamıştır. (Kalafat, 1996: 153-154)

“Makedonya Rufai ve Halvetileri birçok dini pratikte Bektaşîlere oldukça yakın davranmaktadır. Örneğin Üsküp Rifai Tekkesine her inançtan insan kabul edilmekte, mum yakılmakta, nazar, alkarısı, kırk çıkarma gibi inançlar bağlılar arasında görülmekte, türbeye niyaz edilmekte, niyazdan sonra eşîge basmamaya dikkat etme gibi inanışlar sürdürülmektedir. Ayrıca Üsküp Rifai Tekkesi'nin son şeyhi İbrahim Erol Muharrem ayında on gün oruç tuttıklarını ‘on gün as, on birinci gün tras’ dediklerini, Muharrem’de ayrıca aşure koyduklarını belirtmektedir. Ancak 30 gün Ramazan orucuna da devam edilmesi bir başka dikkate değer konudur. Rufai şeyhi İbrahim Erol kendisi de Üsküplü olan ve Bektaşîliği

bilinen Yahya Kemal'in 2 yıl tekkeye devam ettiğini belirtmektedir ki bir diğer ilginç noktadır. Makedonya Halvetileri arasında da Bektaşiler kadar eski Türk inanışlarından etkiler de görmek mümkündür. Örneğin Gök Tanrı inanışındaki 'Gök', 'Su' ve 'Toprak' kültürünü Ohri'de ki Halveti Teknesi'nde birebir gözlemlemek mümkündür. Burada Güneşin batmasından ve doğmasından önce buradaki türbeden şifa için toprak ve su alınması âdeti söz konusudur. Türbede eskiden mum yakılırmış. Bugün ayinlerden evvel 'ateş uyandırma' uygulaması da hala devam etmektedir ki, iki yol arasında en azından bu topraklarda bir ortak payda olduğu kesindir. (Seyman, 2006: 104-108)

Makedonya'daki Bektâsi Tekkeleri şunlardır: Debre'de Ali Baba Tekkesi, Köprülü'de Hacı Baba Tekkesi, stip'de Hamza Baba Tekkesi, Kırcova'da Hıdır Baba Tekkesi ile Kırcova Bektâsi tekkesi, Manastır'da Hüseyin Baba Tekkesi, Üsküp ve Kumanovo'da Karaca Ahmet Tekkesi, yine Üsküp'de Mustafa Baba ile Süleyman Baba Tekkeleri, Usturumca'da İsmail Baba Tekkesi ve Kanatlar'da Kanatlar Bektâsi Tekkesi. Bu tekkelerin dışında Kalkandelen'de Harâbâtî Baba veya Sersem Ali Baba Tekkesi'de vardır ki, Balkanlar'ın belki de en güzel tekkesi sayılabilir.331 Kosova Bektaşi Tekkeleri ise şunlar olmuştur; Prizren'de Hacı Adem Vechi Baba Tekkesi, İpek'de Bektaşi Tekkesi, Yakova'da Semseddin Baba Tekkesi ile Seyh Hafız Baba Tekkesi. (Seyman, 2006: 104-108)

Yunanistan'da (günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Dimetoka (Didymoteikhon) şehrinin Küçük Derbend (Roussa) köyünde) Seyyid Ali Sultan Zaviyesi, örneği oldukça ilginçtir. Bektaşi geçmişi olup olmadığı belli olmayan, dergah kaydı, daha sonra zaviyenin, 1785 tarihinde Kızıldeli Dergahı'nın Bektaşi tarikatına mensubiyeti kayda geçirilmiştir. (Yıldırım, 2010:53/153-191) Yine Osmanlı yazışmaları takip edildiğinde bu tekkenin, Bektaşi dergahları kapatıldığında, buranın dergah kısmının kapatılmaması ve ziyaretçi çokluğunun gerekçe gösterilmesi de oldukça dikkat çekicidir. Bu konu ile ilgili Sinan Bilgili'nin tespiti: "... belgelerin dilinden Osmanlı yönetiminin Seyyid Ali Sultan'a karşı özel bir saygı ve muhabbet gösterdiği, onun şahsına nispeten zaviyesini açık tuttuğu, türbesinin bakımı için türbedar tayin ettiği anlaşılmaktadır." (Bilgili, 2010: 53/89-114).

Bosna-Hersek'te Boşnak'ların yaşadığı bölgede Mevlevi, Nakşibendi ve Halveti tarikatının yaygın olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu bölgede inşa edilen tekkelerin çoğunluğu bu tarikatlara aittir. Çoğunlukta Arnavut'ların ve Türklerin yaşadığı Kosova bölgesinde Bektaşi ve Halveti tarikatının Ticani, Sa'di, Sinani ve Hayati şubelerine ait tekkeler yaygındır. Türklerin, Arnavutların ve Pomakların yaşadığı Makedonya bölgesinde

ise; Halveti tarikatının Hayati kolu, Bektaşî ve Rufa'î tarikatları yaygın bir şekilde bulunmaktadır. Evkaf kayıtlarından, vakfiyelerden, tekke yapılarının kalıntılarında Yugoslavya'da Müslümanların yaşadığı hemen hemen her köy ve kasabada bir tekkenin var olduğu anlaşılmaktadır. (İbrahimi, 1990; Hafız, 1978) Osmanlıların 1912 yılında Yugoslavya topraklarını terk etmesiyle burada yaşamına devam eden Müslümanların Bektaşî tarikatına karşı rağbet azalmıştır. Çoğu Bektaşî tekkesinin Nakşibendi veya Halveti tarikatına dönüştürülmüştür. Özellikle Yugoslavya'da halveti dergahlarının alt kollarının farklı tarikatlar gibi gösterilmesinden de karmaşıklık çıkmaktadır.

Balkanlarda, Bektaşî/Alevî ve halveti tasavvufî oluşumlarının durumuna baktığımızda, dönemin siyasi, sosyal ve hatta ekonomik şartlarından etkilenerek birbirlerini etkilediği, hatta birbirlerinin yerine kullanıldıkları tespit edilmiştir.

BELGELERDEN ÖĞRENDİKLERİMİZ

Halvetiliğin Balkanlardaki durumu ile ilgili bilgiler veren çok sayıda belge tespit edilmiş, bunlardan bazılarında yer verilmişti. Osmanlı arşiv belgelerine baktığımızda, en erken dönemden yıkılışa kadar her dönemde konu ile ilgili meselelerin devlet yazışmalarına konu olduğu görülmektedir. Arnavutluk'ta Halveti tekkeleri ile ilgili iki belge: Hazine-i Amire defterinden çıkan belgeden öğrendiğimize göre, Tiran'da, Akçahisar Kazasına bağlı Tiran kasabasında Şeyh Süleyman Efendi Zaviyesinin şeyhi ve mütevellisi olan Mustafa Efendi'nin vefat etmesi sebebiyle, Mahmud efendiye şeyhlik ve mütevellilik beratı verilmesi gereği üzerine hazırlanmıştır. (BOA. C. EV. 7850 (Evasıt-ı Şevval 1145/7-17 Nisan 1732)

Ali Emiri tasnifinden çıkan belge, Vezir Arnavut İsmail Paşanın muhallefatından olan Belçe adlı mevkiide değirmen ile Mustafa adlı şahsın vakfetmiş olduğu yeni çiftliğin gelirlerinden Arnavut Belgrad'ındaki Berat Halveti Zaviyesi Zaviyedarına verilmesi gereken hisselerin Emlak-ı hümayun adına görevli Çıpraslı Hasan tarafından verilmediğine dair Arnavut Belgradı ve Kranya kazaları ileri gelenleri tarafından şikayette bulunulması üzerine adı geçen Emlak-ı Hümayun memuruna bu hisseleri vermesi gerektiği yönünde padişah emrini ihtiva etmektedir. (Ali Emiri, III, Mustafa, 5868 (15 Rabiülahir 1180/10 Eylül 1767))

Konumuzla da direkt ilgili olan ve Evkaf'ta çıkan belgede; Livadye kasabasındaki Ayas Baba Tekkesi Tarik-i Halveti'den olmasına rağmen bir sür sonra şeyhliği Bektaşî Şeyhi Hafız Baba'ya tevcih ettirilmiş ise de onun üzerinden alınarak, asıl sahibi Şeyh Sadullah'a tevcih olunması gereğinden bahsedilmektedir. (BOA. C..EV.373/18906)

Dergahlardaki yapılanma ile ilgili merkezin çoğu zaman müdahalesi veya haberleşmesi sözkonusu olmakta idi.

Dahiliyeden çıkan belgede, Priştine’de bulunan Halveti Dergahı’nın meşihat ve mütevelliliği kendi uhdesine verilmiş bulunduğu halde kaza idare meclisince sonradan kendisinden alınarak amcası Said Efendi’ye tevcih edildiğinden bahseden Bekir Sıdkı Efendi’nin hukukunun muhafaza edilmesi talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır. (BOA.:DH.MKT. 2733/98)

Bir diğer belge; Nevrekop Karaca Paşa Cami-i Şerifi ile Halvetiye Dergahı mütevellisi olup Dersaadet’te oturan Gümülcineli Edhem Efendi’nin azli ve yerine başkasının tayinine dair Nevrekop ahalisinin mahzarıdır. (BOA. TFR.I.ŞKT. 143/4276)

Evkaf’tan çıkan belgede, Selanik’te Halvetiye Tariki’nden Hızır Baba Zaviyesi Vakfı tevliyetiyle imamet, zaviyedarlık vazifelerinin tevcihinden bahsedilmektedir. (BOA. C.EV. 171/8503)

1310 tarihli belgeden Tarikat-ı Halvetiyye’den Ladik’te bulunan Seyyid Ahmed-i Kebir Tekkesi’nin, şeyhlik ve zaviyedarlığı uhdesinde iken mütevellisince azledilerek yerine diğeri atanmak istendiği ve dergahın postnişini Kasım Efendi’nin yerinde ibkası talebinin tahkik edildiğini öğrenmekteyiz. (BOA. DH.MKT. 2055/71)

Halvetilik ve Hızır aba zaviyesi kesişmesine bir örnek ise Evkaftan çıkan belgeden öğrenilmektedir. Belge; Selanik’te Halvetiye Tariki’nden Hızır Baba Zaviyesi Vakfı tevliyetiyle imamet, zaviyedarlık vazifelerinin tevcihinden bahseder. (BOA. C..EV. 171/8503 (18/B /1270)

(Konu ile ilgili diğer belgeler için bkz. BOA. TŞR. BNM. 29/78; A. MKT. UM. 295/23; C. EV. 58/2871; C. EV.442/22369; C. EV.195/9738; İE. EV. 23/2708; HAT. 223/12435; C..EV. 176/8760)

Dergahlara yapılan maddi yardım ve destek ile ilgili; belgelere baktığımızda; (Osmanlı Devleti’nin son döneminde Bektaşî tekkelerine yapılan yardımlar için bkz., Soyzer, 2005: 47vd) Osmanlı yönetiminin tasavvufî ekollere, düşünsel duruşlara mümkün merteye yardımcı olduğu görülmektedir. Bunlar bazen maaş tahsisi olarak, bazen yardım, bazen de pirinç veya buna benzer gıda desteğini içerebilmektedir.

Evkaf'dan çıkan belge; Yanya'da Halveti Dergahı'nın Dersaadet'te isimleri malum tekke şeyhlerine münhalattan verilecek maaş hakkında istizana dair takrirdir. (BOA. ŞD. 176/37)

Dahiliye kaleminden gelen belgede, Yanya'da Tepedelenli Ali Paşa'nın yaptırdığı Halvetiye Tekkesi varidatının az, tekkeye gelip giden fukaranın çok olması sebebiyle Hazine-i Evkafça her ay yardım yapılması bildirilmektedir.(BOA. DH.MKT. 473/2)

Debre'deki Halvetiye Tarikatı Postnişini Şeyh Hasan Efendi ile hademesine taamiye tahsisi. (BOA. İ.HUS. 24/1311)

Kalkandelen'de Gostivar nahiyesinin Virdok karyesinde kain Halveti Dergahı Şeyhi İslâm Efendi'nin Belgrad'a gelerek dergah tamiri için Arnavudlardan para toplamaya teşebbüs ettiğinden bahisle bu gibi meşayihin Arnavud milletine mensup olanlarının, Arnavud ceamaati bulunan Romanya ve İtalya gibi yerlere gitmelerine gayr-i resmi olarak engel olunması gerektiği. (BOA. DH.MKT. 2113/83)

1311 tarihli belgeden, Yanya'daki Sünbülüyye halveti dergahının Hazine-i Maliye'den muhassas maaşının kesildiği ve daha sonra yeniden bağlanmasının uygun olduğunu öğrenmekteyiz. (Y.MTV. 95/63)

Filiba kazasında Aslıhanbey Mahallesi'nde bulunan Halvetiye Tarikatı tekkesine pirinç tayinatı tahsisi. (BOA. İ.MVL. 108/2457)

(Konu ile ilgili diğer belgeler için bkz. BOA. Y. PRK. EŞA. 31/73; A. MKT. MHM. 677/17; BEO. 400/29943; İ.DH. 1224/95830; MVL. 955/6; A. MKT. NZD. 245/8; A. MKT. NZD. 227/52; İ. MVL. 292/11750; C. EV. 150/7500; C. EV. 506/25589; C. EV. 420/21271; C. EV. 299/15233; C..EV. 607/30632)

Çeşitli sorun veya durum beyanı ve şikayetler ile ilgilibelgelerde devletin bu tür sorunları çözebilmek için elden geleni yaptığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Yakova köylerinden bazı katoliklerin Prizren'e vukubulan tecavüzlerinin menedilmesi hakkında ahalden bazılarının Halveti Tekkesinde toplanarak, idare meclisi azalarından Müftü Alaeddin Efendi'yi mutasarrıfa göndermeleri üzerine gerekli cevap verilecek topluluğun dağıtıldığına dair Prizren Mutasarrıflığı'nın telgrafı. (BOA. TFR. I. KV. 178 /17732)

Mitroviçe'den Halveti Dergahı Şeyhi Ali'nin, tezekkür, salavat ve ibadetle meşgul olduğu halde askere alındığını bildiren telgrafı. (BOA. TFR. I. ŞKT. 87/8670)

Koniçe kazasında Halveti Dergahı Postnişini Kamil Efendi tarafından gönderilen arzuhal beraberinde tafsilat-ı lazımevi havi derkenarın iade kılındığına dair Yanya valisinin yazısı. (BOA. TFR.I..YN. 9/802)

Maliyeden müdevver defterde, Rumeli bölgesindeki tekkelerden sadece Bektaşî tekkeleri hariç diğerlerinin hazineye devri söz konusu olmuştur. Arşivde tarihini öğrenemediğimiz bu belge, Bektaşîliğin devlet desteği gördüğünün bir diğer kanıtıdır. Bunun yansırda diğer bazı tekkelerin de Bektaşî tekkelerine dahil olması da muhtemeldir. Zira kendilerini ağır ve zorlu süreçler bekleyecektir. Bu sebeple Rumelide tekkelerin ya da tasavvufî oluşumların yolu bi şekilde Bektaşîlik ile kesişmektedir. Bu ya ritüelde, ya hiyerarşide, ya isimlendirmede, ya da maddi destek konusunda karşımıza çıkabilmektedir. Belge aynen: “Gerek muhallefata ve gerek mülga Yeniçeri Ocağı ve mensublarıyla firari ve maktul Rumlara aid olup zabt edilerek müzayede ile satılan emlakın mahalleri, deruhde edenlerin isimleri, bunların bedel-i muaccele ve dellaliyeleri mikdarı ile yedlerine verilen mülknameleri, satılmamış olanlarının idareleri hakkında alınan müfredatı, bunlardan tahsil olunup hazineye teslim olunan mebalige aid suretleri, Rumeli canibindeki Bektaşî tekke ve zaviyelerinin türbeleri ibka olunarak diğerlerinin hedmiyle enkaz, arazi, hayvanat ve sair emlaklarının zabt ve fûruhtu, zabt olunan emlakdan vakfa aidiyetleri anlaşılınların o suretle tashihi ve icare takdiri ile temessüklerinin itası, fesada medhaldar Rumların patrikhanedeki alacaklarının dört taksitte tahsili ve tediyesi, müteahhid patrikhaneden yapılan teslimata mütedair suretleri, bu gibi mazbutatdan ve muhallefatdan bakiye kalan parçaların suret-ı tahsil ve irsali, Silistre ve Şumnu kalelerindeki erzakın tezyidi münasebetiyle yeniden yaptırılacak elli bin kıyye peksimed masrafının mazbut metrukata aid zimematdan tahsil ve ifası, Şam Valisi Behram Paşa ile müteveffa Hacı Mustafa Paşa arasındaki zaman-ı idare muhasebesinin rüyetiyle neticesi hakkındaki mukarreratı, Yenişehir çiftlikleri dahilinde seylabdan münhedim olan değirmenlerin bedel-i iltizamlarından tamiri ve emsali muamelat hakkındaki hüküm, temlikname, suret ve ilmühaberlerin kayıdlarını muhtevi ahkam-ı muhallefat ve emlak defteri.” (BOA. MAD.d. 97729)

(Konu ilgili diğer belgeler için bkz. BOA. BEO. 109/8134; A.MKT. 222/43; C.MF. 92/4593; C..EV. 205/10249; A. E. SAMD. III. 213/20573; HAT 223/12435; : C..EV. 216/10764; C..EV.383/19414; BEO. 232/17359; TFR.I..SL. 18/1711)

SONUÇ

Belgelerden ve yapılan çalışmalardan öğrenildiği üzere, Balkanların hem Türkleşmesinde hem de İslâmlaşmasında çok büyük katkısı olan Bektaşilik/Alevilik kültürü zamanla Halvetilik gibi diğer tasavvufi ekoller ile meczolmuştur. Bu durum oldukça doğaldır. İslâmiyet öncesinde de bölgedeki aziz mezarlarının zamanla tekke veya türbe olarak Müslümanların ziyaretgahı olduğuna dair Balkanlar özelinde ve Anadolu genelinde çok sayıda örnek mevcuttur.

Balkanlarda oldukça yaygın olan Bektaşilik/Alevilik tekkeleri ve beraberindeki kültürü, zamanla diğer tasavvufi ekollerle karışmıştır. Bazen ritüelinde kendini göstermiş, bazen, ahlak ögesinde, bazen de hiyerarşik sisteminde.

Osmanlı sonu ve daha sonraki dönemde bu bölgeye bakıldığında Halveti dergahlarının da sayılarının arttığı ve pek çok yönden Bektaşilik/Alevilik ile benzerlikler sergilediği dikkat çekmiştir.

Bu bölgede İslâm'ın yayılıp tutunabilmesinde tekke ve dergahların rolü tartışılmazdır. Ancak çalışmamızdan şu sonucu çıkarmak da yanlış olacaktır. Bütün tasavvufi ekoller veya kültürler, Alevi/Bektaşî çizgisine oturmuş ve hatta heteredoksturlar demek oldukça hatalı bir tespit olacaktır.

Öncelikle ilk dönemlerde Devletin Bektaşilik ile ilgili duruşu diğer tasavvufi okullara göre farklı olmuştur. Devlet desteği hemen her tasavvufi ekole yapılırken, Yeniçerilerin de etkisi ile Bektaşilik bundan daha çok nasiplenmiştir. Bu dönemde diğer tekkelerin Bektaşilik ile yakınlaşması söz konusu olmalıdır. Ancak 1826'dan sonra durumlar tamamen değişmiş, Bektaşî Tekkeleri kapatılması kararı verilmiş bu defa da Bektaşî Tekkelerinin diğer tasavvufi ekollerle meczî söz konusu olmuştur. Bu durum Anadolu'Bektşîda da yaşanmış olmakla birlikte Balkanlarda daha ciddi hissedilmiştir. Daha dar bir alanda daha çok faaliyet gösteren dergah, tekkelerin birbiri ile karışması son derece doğal bir sonuçtur. O sebeple Devlet mesabesinde de en çok kabul gören tasavvufi ekollerden bir diğer Halvetilik de bu süreçten etkilenmiştir. Bu sebeple Bektaşilik/Alevilik ve Halvetiliğin birbirine benzer yönleri çok fazladır.

KAYNAKÇA

Afmataj L. 2009 Arnavutluk Bektaşiliği, Başlangıcı, Gelişmesi Ve Günümüzdeki Durumu: Basılmamış YL Tezi İstanbul.

Al-Shahi A. 1983 Sufism in Modern Sudan (I): Islam in The Modern World. London.

Altıntaş H. 1991 Tasavvuf Tarihi, Ankara.

Asım Efendi 1304-1305 Kamus Tercümesi, Matbaa-i Osmaniyye, İstanbul

Aşkar M. Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyyenin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 39:1/535-563.

Atalay B. 1991 Bektâsilik ve Edebiyatı. Ant yay. İstanbul.

Azar B. 2006 Bektaşilik ve Alevîliğin Tarihî Arka Planı ve XIII. Yüzyılda Anadolu'nun Genel Bir Görünümü: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 39/79-94.

Babinger F. 1964 Rum: İA. MEB Yay. İstanbul, IX/766.

Barkan Ö. L. 1951- 1952/ 1953-1954 Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon metodu olarak Sürgünler: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. 1951-1952: XIII/56-79;1953-54: XV/209 237.

Bartl P. 1998 Arnavutluk Müslümanları. çev. Taner A. Bedir yay. İstanbul.

Baş E. 2011 Ahmed Yesevî'nin Bektaşilik, Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52:2/ 21-53.

Bilgili A. S. 2010 Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Kızıldeli (Seyyid Ali Sultan) Zaviyesi (1401-1826): Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 53: 89-114.

Birge, J. K. 1965 Dervişlerin Bektaşî Ocağı, Londra.

Bruinessen M. V. 2000 *Kürtlük, Türklük, Alevilik*. Çev. Yurdakul H. İletişim Yay. İstanbul.

Buinessen M. V. 1996 Tarikatların Güneydoğu Asya'daki Kökleri ve Gelişimi: İlim ve Sanat. çev. Delidağ A. 40/ 76.

Castellan G. 1993 Balkanlar'ın Tarihi. trc. Yaraman Basbugu A. Milliyet Yay. İstanbul.

Cebecioğlu E. 1991 Hacı Bayram Veli, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Cebecioğlu E. 1994 Hacı Bayram Veli ve Tasavvuf Anlayışı. Muradiye Kültür Vakfı Yay. Ankara.

Cürcani 1275 Tarifat, Matbaa-i Amire İstanbul.

De Jong F. 1986 Notes on Islamic Mystical Brotherhoods in Northeast Bulgaria: Der Islam. Berlin-Newyork. c. 63/ S. II.

De Jong F. 2005 Mustafa Kemâleddin El-Bekrî (1688-1749): Halvetiyye Geleneğinin Yeniden İhyâsı Ve Islahı: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Çev. Muslu R. 11 /69-83.

Dernika M.-Sühham T. 1992 Ibn-i Teymiyye ve'sŞufiyye, el- Mektebirı- Islami, Beyrut.

Devellioğlu F.1988 Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat-Aydın Kitabevi, Ankara

Dönmez M. 2012 Bulgaristan Türklerinde Alevilik-Bektaşilik Akkadınlar İlçesi Örneği, Ankara, 2012.

Ekinci M. 2002 Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı. Beyan Yay. İstanbul.

Erk H. B. 1954 Tarih Boyunca Alevilik. İstanbul.

Esat K. 2005 *Alevilik ve Bektaşilik Sözlüğü*. Anahtar Kitaplar yay., İstanbul

Fığlalı E. R. 1993 Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi: *Şiilik Sempozyumu*. İstanbul, 35-36.

Gölpınarlı A. 1969 Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler. İstanbul.

Gramatikova N. 2010 Hacı Bektaş Velinin Tarihi ve Tasavvufi Kimliği ve Bulgaristan'da Hacı Bektaş Veli Kültürünün izleri: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi HI. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (30-31 Ekim, 2009, Üsküp 1 Scopje) Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi HI. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (30-31 Ekim, 2009, Üsküp), Hacı Bektaş Veli'nin Tarihsel Kimliği, Düşünce Sistemi Ve Etkileri, Ed. Aytaş G., Doğan Y. ,Akman Yeşilel D. s. 61-69.

Gümüşhanevi A. Z. 1298 Camiu Usuli'l-Evliya, MatbaaW'I-Vehbiyye, Kahire .

Güzel A. 2010 Hacı Bektaş Veli'nin Tarihi Kişiliği Ve Türk Kültürü Üzerindeki Etkileri: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi HI. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (30-31 Ekim, 2009, Üsküp), Hacı Bektaş Veli'nin Tarihsel Kimliği, Düşünce Sistemi Ve Etkileri, Ed. Aytaş G., Doğan Y. ,Akman Yeşilel D. s. 27-44.

Hafız N. 1978 Yugoslavya'da Mevlevi Tekkeleri: Mevlana ve Yaşama Sevinci. Konya Turizm Derneği Yayını, Ankara, 173- 178.

Harîrizâde, 1281 Tibyân. Kahire .

- Hasluck F. W.1929 Hıristiyanlık ve Sultanların Yönetiminde İslâm, Oxford.
- Hazretleri ve Celvetiye ile Olan İlişkisi: Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi www.esosder.org 11 /39: 347-384.
- İbn-i Hişam trhsz Es-Siretü'n-Nebeviyye, Daru'I-Kalem, Beyrut .
- İbrahimi M. 1994 Eski Yugoslavya Sınırları Dahilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi: Vakıflar Dergisi. Ankara, XXIV/298-299.
- İbn Teymiye 1381 Mecmuu'l-Fetava, Haz. Mecdi, Riyad.
- İbrahim M. 1994 Eski Yugoslavya Sınırları Dahilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişini ve Önemi: Vakıflar Dergisi. Ankara, XXV/ 291-306.
- İbrahimi M. 1990 Harabati Baba Tekke vo Tetovo: El-Hilal, god.3,br.13, Skopje.
- İbsirli M. 1999 Klasik dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı: Osmanlı Devleti Tarihi, Feza Gazetecilik Yay. İstanbul, I/225.
- İnalçık H. Rumeli: İA. MEB Yay. İstanbul, IX/767-773.
- İpek Y. 2014 Tarihsel Süreçte 'Alevi''Bektaşî' ve Kızılbaş' Kavramları Üzerine Yorumlar: Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu, 3-5 Ekim 2013, Ed. Yazıcı M. Bingöl, s.507-527.
- İzzetî M. 2004 Balkanlarda Tasavvuf. Gelenek Yayını, İstanbul.
- Kadı Abdulcebâr 1966 Tesbitu Delaili'n-Nübüvve. thk. Abdulkerim Osman, Beyrut.
- Kara M. 2004 Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar. Sır Yay. İstanbul.
- Karpat K. 1992 Balkanlar: DİA. İstanbul, V/25-32.
- Kaya H. 2003 Alevilik-Kızılbaşlık. Senfoni Yay. İstanbul.
- Kırel M. 2000 Bektaşî Ocağının Arnavutluk'taki [1] Kuruluş Tarihine Dair Bir Not 1567-1568'de Kaydedilen Kruja'daki Sarı Saltuk Dede Ocağı: Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi, Çev. Çakır C. 13:1-7.
- Koneska E.2010 Makedenski Brod'daki Az. Nikola Kilisesi Ya Da Hıdır Baba Türbesi'nin Tarihi Konusundaki İkilimler”, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi HI. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (30-31 Ekim, 2009, Üsküp 1 Scopje) Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi HI. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (30-31 Ekim, 2009, Üsküp), Hacı Bektaş Veli'nin Tarihsel Kimliği, Düşünce Sistemi Ve Etkileri, Ed. Aytaş G., Doğan Y. ,Akman Yeşilel D. 241-247
- Kökel C. Sarı Saltık ve Balkanlarda Alevi, Bektaşî Kültürü http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/43-117_123.pdf (20.10.2015)
- Küçükdağ Y. 1995 II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi. İstanbul.

Mélikof I. 1998 Bektashi/Kızılbaş, Historical Bipartitionand its Consecuences: Alevi Identity: Cultural, Religious and Social Perspectives (Swedish Research Institute in Istanbul, s.1-9.

Menakıp-ı İbrahim Gülşeni. TTK Kütüphanesi, Yazma Eserler, no: 774.

Noyan B. 1985 Bektâşilik Alevilik Nedir. Ankara.

Ocak A. Y. 1989 Alevi: *DİA*. İstanbul, II/368–369.

Ocak, A.Y. 1996 Babaîler İsyanı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü, İstanbul: Dergâh

Öz M. 1990 Türkiye'de Alevilik Bektaşilik. İstanbul.

Özaydın M. 2012 Diyarbakır Örneğinde Gülşeni Aziz Mahmut Hüdayi

Pakalın M. Z. 1971 OTDTS İstanbul.

Popovic A. 1993 Osmanlı Sonrası Dönemde Güney-Doğu Avrupa'daki Müslüman Tarikatlar: İlim ve Sanat. çev. Türer O, 37/64.

Popovic A. 1995 Balkanlarda İslâm. trc. Komisyon. İnsan Yay. İstanbul.

Refik A. 1932 On Altıncı Asırda Rafizilik ve Bektâşilik: DEFM. İstanbul, IX/2/13-41.

Salih E. 2010 Makedonya'daki Tarikatler, Silsileleri, Maneviyat Büyüklerinin Hayatları ve Hizmetleri: Uluslar arası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu-II Bildiriler. Yayına hazırlayan: Şenel Ü. Manisa II/ 315.

Sarıkaya M. S. 2003 Anadolu Alevîliğinin Tarihî Arka Planı (XI-XIII. Yüzyıl), Ötüken Yay., İstanbul.

Saygı H. 2005 Alevi-Bektaşî İnancı. Cem Vakfı Yay. İstanbul.

Serin R. 1984 İslâm Tasavvufunda Halvetiler ve Halvetilik. Petek Yay. İstanbul.

Seyman A. 2006 Balkanlar'da Alevi Bektaşilik. İstanbul.

Sezgin A. 1991 Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşilik, Sezgin Neşriyat, İstanbul.

Sezgin A. 2004 Türkiye Aleviliği, Alevilerde Liderlik ve Kavram Sorunu: 2023 *Dergisi*. Ankara, 44/ s.40.

Soyyer A. Y. 2005 19. Yüzyılda Bektaşilik. İzmir.

Soyyer A. Y. 2005 Bektâsi Tekkelerinin 1826'da Kapatılışını Anlamak: UBASI.

Subası N. 2005 Alevi Kimliği. Ankara.

Sunar C. 1973 Melamilik ve Bektaşilik. AÜİF Yayınları, Ankara

Şemseddin Sami 1317 Kamus-ı Türki, Dersaadet İstanbul.

Şener C. 2002 Osmanlı Belgeleri'nde Aleviler-Bektaşiler. Karacaahmet Sultan Derneği Yay. İstanbul.

Tahir M.B. 1338 Osmanlı Müellifleri. Matbaa-i Amire, İstanbul.

- Taşgın A. 2012 Klasik Kaynaklarda Heteredoks Dervişler ve Heterodoksi, İstanbul.
- Taşköprülüzade 2007 eş-Şakdiku'n-Nu'maniyye. İstanbul.
- Temizkan M. 2010 Alevi-Bektaşî Edebiyatında Nusayrîlik: Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 54: 243-257.
- Trimingham 1973 The Sufi Orders in Islam. Oxford.
- Turan A. 1992 Anadolu Alevileri-Bektâsileri: OMÜFD. Samsun, VI/58-59.
- Türkdoğan O. 2013 Alevi-Bektaşî Kimliği, Konya.
- Uludağ S. 1997 Halvetilik: DİA, XV: 393-395.
- Üçer C. 2010 Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik, Ankara.
- Üner M. E. 1998 Alevilik, XVI. Yüzyıla Kadar Tarihi Gelişimi ve Yavuz Devri Osmanlı İnan İlişkilerindeki Rolü: *Köprü*. İstanbul, Bahar: 72;
- Üzüm İ. 2002 Kızılbaş DİA. İstanbul, XXV/546.
- Vırmiça R.2010 Kosova Tekkeleri, İstanbul.
- Vicdani S. 1995 Turk-u Tomar-ı Aliye (Tarikatlat ve Silsileleri). Enderun Kitabevi, İstanbul, (Halvetiyye maddesi) 164-166.
- Yayımları,
- Yıldırım B. 2010 Muhabbetten Tarikata: Bektaşî Tarikatı'nın Oluşum Sürecinde Kızıldeli'nin Rolü: Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 53: 153-191.